

ISSN: 1814 - 6961
E-ISSN: 2788-9718

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2022, № 1 (97)

1 /2022

Құрылтайшы:

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ғылым Комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты

Бас редакторы:

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа:

Абдырахманов Т.А. (Бішкек, Қырғызстан), Аблажей Н.Н. (Новосибирск, Ресей), Аяған Б.Г. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Әбусейітова М.Х. (Алматы, Қазақстан), Әбіл Е.А. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Әжіғали С. (Алматы, Қазақстан), Әлімбаев Н. (Алматы, Қазақстан), Жұмағұлов Қ.Т. (Алматы, Қазақстан), Көмеков Б.Е. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Кудряченко А.И. (Киев, Украина), Любичанковский С.В. (Орынбор, Ресей), Мұқтар Ә. (Атырау, Қазақстан), Петер Финке (Цюрих, Швейцария), Смағұлов О.С. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Сыдықов Е.Б. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Уяма Томохико (Саппоро, Жапония)

Жауапты редактор:

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы

Ғылыми редактор:

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Жауапты хатшы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшылар:

Зікірбаева В.С., Бауыржан С.

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Учредитель:
Министерство Образования и науки Республики казахстан
Комитет Науки
Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:
Абдырахманов Т.А. (Бишкек, Кыргызстан), Аблажей Н.Н. (Новосибирск, Россия), Аяган Б.Г. (Нур-Султан, Казахстан), Абусейтова М.Х. (Алматы, Казахстан), Абил Е.А. (Нур-Султан, Казахстан), Ажигали С. (Алматы, Казахстан), Алимбай Н. (Алматы, Казахстан), Жумагулов К.Т. (Алматы, Казахстан), Кумеков Б.Е. (Нур-Султан, Казахстан), Кудряченко А.И. (Киев, Украина), Любичанковский С.В. (Оренбург, Россия), Мухтар А. (Атырау, Казахстан), Петер Финке (Цюрих, Швейцария), Смагулов О.С. (Нур-Султан, Казахстан), Сыдыков Е.Б. (Нур-Султан, Казахстан), Уяма Томохико (Саппоро, Япония)

Ответственный редактор
Кудайбергенова Айжамал Ибрагимовна

Научный редактор
Козыбаева Махаббат Маликовна

Ответственный секретарь
Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Технический секретарь
Зикирбаева В.С., Бауыржан С.

Адрес редакции:
050100, Республика Казахстан,
г. Алматы, ул. Шевченко, 28
Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова
Редакция журнала «Отечественная история»

Ссылка на сайт: <https://otan.history.iie.kz>
Тел.: +7 (727) 272-46-54.
E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал в Министерстве информации и общественного согласия Республики Казахстан
Зарегистрирована 9 марта 1998 г., имеет свидетельство N 158-Ж.

При перепечатке статей, съемке на микрофильмах и других копиях обязательно
делается ссылка на журнал.

Founder:

Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan
Committee of Science
Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov

Chief editor

Kabuldinov Ziyabek Yermukhanovich

Members of editorial board:

Abdyrakhmanov T.A. (Bishkek, Kyrgyzstan), Ablazhey N.N. (Novosibirsk, Russia), Ayagan B.G. (Nursultan, Kazakhstan), Abuseitova M.H. (Almaty, Kazakhstan), Abil E.A. (Nur-Sultan, Kazakhstan), Azhigali S. (Almaty, Kazakhstan), Alimbay N. (Almaty, Kazakhstan), Zhumagulov K.T. (Almaty, Kazakhstan), Kumekov B.E. (Nur-Sultan, Kazakhstan), Kudryachenko A.I. (Kiev, Ukraine), Lyubichankovsky S.V. (Orenburg, Russia), Mukhtar A. (Atyrau, Kazakhstan), Peter Finke (Zurich, Switzerland), Smagulov O.S. (Nur-Sultan, Kazakhstan), E.B. Sydykov (Nur-Sultan, Kazakhstan), Uyama Tomohiko (Sapporo, Japan)

Executive Editor

Kudaibergenova Aizhamal Ibragimovna

Scientific Editor

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Executive Secretary

Murzakhodzhayev Kuanysh Madievich

Technical secretary

Zikirbayeva V.S., Bauyrzhan S.

Editorial office address:

050100, Republic of Kazakhstan,
Almaty, Shevchenko str., 28
Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov
Editorial board of the magazine «History of the homeland»

Link to the website: <https://otan.history.iie.kz>

Tel.: +7 (727) 272-46-54.

Email address: otanhistory@gmail.com .

Journal in the Ministry of Information and public consent of the Republic of Kazakhstan
registered on March 9, 1998, has certificate No. 158-Zh.

When reprinting articles, shooting on microfilm and other copies,
a link to the magazine is necessarily made.

Orezultatah proverki zavoda №175 imeropriyatiyahpoeeluchsheniu: Postanovlenie buro TsKKP (b) Kazakhstana ot 27 yanvarya 1944 g. // Rassekrechennaya voina: «osobyepapki» TsK KP (b) Kazakhstana. 1941–1945 gg. Sbornik dokumentov. Almaty. 2020. P. 478-482.

Oserižnyhizvrashcheniyahsotsialisticheskoi zakonnostivraboteorganovprokuraturyYuzhno-Kazakhstanskoi oblasti KazSSR: Postanovlenie buro TsKKP (b) Kazakhstana ot 29 maya 1943 g. // Rassekrechennaya voina: «osobyepapki» TsKKP (b) Kazakhstana. 1941–1945 gg. Sbornikdokumentov. Almaty. 2020. P. 427-430.

O faktah grubogo admnistrirvania vnekotoryh partiinyh organah Kazakhstana: Postanovlenie TsKKP (b) «Dokladnaya zapiska upolonomochennogo KP KpriTsKVKP (b) po Kazakhstanyt. Kuznetsovaot 2 noyabrya 1942 g. // Rassekrechennaya voina: «osobyepapki» TsKKP (b) Kazakhstana. 1941–1945 gg. Sbornikdokumentov. Almaty. 2020. P. 382-383.

Pervyelitsa gosudarstva: politicheskie portrety (s tochki zrenia istorii isovremennosti). Avt. koll.: E. Aben, E. Aryn, I. Tasmagambetov i dr. Almaty: Kazakhstan damuinstituty. 1998. 368 p. P. 270.

Spravka «Ofaktah grubogo admnistrirvaniayavnekotoryh partiinyh organah Kazakhstana». // Rassekrechennaya voina. P. 383-384.

Stenogramma XVII plenuma Tesntralnogo Komitete KP (b) Kazakhstana. Zasedanie pervoe. 18 marta 1947 goda. APRK. F. 708. Op. 11. Ed. hr. 6.

Shayakhmetov Zh. Vazhnaya zadacha partiinoi organizatsii Kazakhstana // Partyiinaya zhizn. 1947. № 8. P. 30-36.

Shayakhmetov Zh. Otchetny doklad VI s'ezdukompartii Kazakhstana // Vestnik Akademii nauk Kazakhskoi SSR. № 9 (90). 1952. P. 22.

Shayakhmetov R.R. Onschital, chtoglavnoe egobogatstvo – detiivnuki // Kazakhstanskaya Pravda. 28 avgusta. 2002 g. P. 3.

МРНТИ 03.20.

DOI 10.51943/1814-6961_2022_1_130

УНИВЕРСИТЕТ ТАРИХЫ: ТАСАДА ҚАЛҒАН ДЕРЕКТЕР

Ахмет Аққали Қабижанұлы^{1*}

¹X. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті. Қазақстан, Атырау қ.

*Автор корреспондент
E-mail: axmet_begis@mail.ru

Түйіндеме. Аталған мақалада бастауын XX ғасырдың 40-жылынан алатын Гурьев мұғалімдер институтының құрылу тарихы, мұғалім кадрлар мен студенттер құрамы, институттың материалдық-техникалық базасы, институттың алғашқы директоры Ә.Б. Тұрсынбаевтың өмірдеректері, сабақ үдірісінің жүргізілуі, алғашқы құрылған институттың жартыжылдық және жылдық оқу, статистикалық есептері, кітапхана, студенттер жатақханасы, студенттердің сессия кезіндегі сабақ үлгерімі, туралы Атырау облыстық мемлекеттік архиві, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві және Қазақстан Республикасы Президенті архиві қорындағы деректер негізінде жазылды. Сонымен бірге Атырау қалалық мемлекеттік архиві қорындағы 1940-1941 жылдары облыстық «Прикаспийская коммуна» (1940 ж.) және «Социалистік құрылыс» (1941 ж.) газеттері беттерінде «Гурьев мемлекеттік оқытушылар институты 1941-42 оқу жылына қарай тарих, тіл және әдебиет (орыс, қазақ бөлімдерінің) факультеттерінің бірінші курсына оқушылар қабылдайды», «Гурьевтегі мемлекеттік оқытушылар институты 1941-1942 оқу жылына студенттер қабылдауды жариялайды» тақырыбында жарнамалар бергендігі атап өтіледі.

Мақаладағы бұл деректер архив қорындағы тарихи құжаттар арқылы алғашқы рет ғылыми айналымға енгізіліп отырғандығымен ерекшеленеді.

Кілт сөздер: Гурьев мұғалімдер институты, директор, факультет, профессор, кандидат, Б.Тұрсынбаев, кадр, мұғалім, кафедра, педагогика, студент, сессия, есеп.

ГТАМР 03.20.

ИСТОРИЯ УНИВЕРСИТЕТА: НЕИЗУЧЕННЫЕ ФАКТЫ

Аққали Ахмет Қабижанович^{1*}

¹Атырауский университет имени Х. Досмұхамедова. Казахстан, г. Атырау

*Автор корреспондент
E-mail: axmet_begis@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассказывается об истории создания Гурьевского учительского института с 40-х годов XX века, о составе учительских кадров и студентов, о материально-технической базе института, о житиях первого директора Института Турсынбаева А.Б., о ведении делопроизводства, о полугодовых и годовых учебных, статистических отчетах первого созданного института, библиотеке, о студенческом общежитии, об успеваемости студентов в период сессии на основании данных из фондов Атырауского областного государственного архива, Центрального государственного архива Республики Казахстан и Архива Президента Республики Казахстан. Также отмечается, что в 1940-1941 годах в фонде Атырауского городского государственного архива на страницах областных газет «Прикаспийская коммуна» (1940 г.) и «Социалистическое строительство» (1941 г.) были представлены объявления на тему: «Гурьевский государственный учительский институт к 1941-42 учебному году примет учащихся на первый курс факультетов истории, языка и литературы (русского, казахского отделений)», «Гурьевский государственный преподавательский институт объявляет набор студентов на 1941-1942 учебный год».

Эти данные в статье отличаются тем, что они впервые вводятся в научный оборот через исторические документы архивного фонда.

Ключевые слова: Гурьевский учительский институт, директор, факультет, профессор, кандидат, кадр, учитель, кафедра, педагогика, студент, сессия, отчет.

IRSTI 03.20

HISTORY OF THE UNIVERSITY: UNSTUDIED FACTS

Akhmet Akkali^{1*}

¹Halel Dosmukhamedov Atyrau University. Kazakhstan, Atyrau.

*Corresponding author
E-mail: axmet_begis@mail.ru

Abstract. This article tells about the history of the creation of the Guryev Teachers' Institute since the 40s of the twentieth century, about the composition of the teaching staff and students, about the material and technical base of the Institute, about the lives of the first director of the A.B. Tursynbaev Institute about record keeping, annual academic, statistical reports of the first created institute, the library, about the student dormitory, about the progress of students during the session based on data from the funds of the Atyrau regional state Archive, The Central State Archive of the Republic of Kazakhstan and the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan. It is also noted that in 1940-1941, in the Fund of the Atyrau City State Archive on the pages of the regional newspapers "Caspian Commune" (1940) and "Socialist Construction" (1941), advertisements were presented on the topic: «Guryev State Teaching Institute by the 1941-42 academic year will accept students for the first year of the faculties of history, language and literature (Russian, Kazakh departments)», «Guryev State Teaching Institute announces the recruitment of students for the 1941-1942 academic year». These data in the article differ in that they are introduced into scientific circulation for the first time through historical documents of the Archival Fund.

Key words: Guryev Teachers' Institute, director, faculty, department, pedagogy, student, session, report.

Кіріспе. Гурьев (қазіргі Атырау) қаласында жоғары оқу орнын ашу туралы мәселе Ұлы Отан соғысына дейінгі кезеңнің өзінде облыс мектептері мен басқа да халық ағарту орындарына мұғалім кадрларына деген қажеттілік күннен-күнге арта түстуіне байланысты күн тәртібіне қойылған болатын. Қалада 1929 жылы ашылған бастауыш сынып мұғалімдерін даярлайтын педагогикалық училищеден басқа бірде-бір оқу орны болған жоқ. Батыс Қазақстан өңірінде 1932 жылы ашылған Орал педагогикалық институты бүкіл өлкенің жоғары білімді мұғалім кадрларына деген қажетін қамтамасыз ете алмады. Жылма-жыл облыста жалпы білім беретін мектептердің саны өсіп отырды. Ал республика жоғары оқу орындары мен Қазақстаннан тыс жерлердегі көршілес республикалардан жіберілген жоғары білімді маман кадрлар жеткіліксіз болды.

Осыған орай 1939 жылы Қазақ КСР Халық Комиссарлар Кеңесінің Гурьев қаласында екі жылдық мұғалімдер институтын ашу туралы қаулысы жарық көрді (За педагогические кадры, 1990). 1940 жылдың қыркүйек айының 1-нен бастап Гурьев мұғалімдер институты жұмыс істей бастады. Бұны архив деректері нақтылай түседі.

Материалдар мен әдістер. Бастауын өткен ғасырдың 40-жылдарынан алатын білім ордасының

тарихы 1950 жылдан бастау алған деген пікір қалыптасқан. Оған дәлел институттың 40 жылдығы 1990 жылы, 2000 жылы 50 жылдығы, 2005 жылы 55 жылдығы, 60 жылдығы 2010 жылы аталып өткендігі белгілі.

Оныңда өзіндік себебі бар болатын. 1990 жылы Гурьев педагогикалық институтының 40 жылдығын атап өтер тұста Қазақ КСР Орталық мемлекеттік архивіне ректорат тарапынан арнайы хат жолданып, институттың тарихына қатысты 1940 жылғы құжаттар сұрастырылған. Өкінішке орай Орталық архивте аталған жылдары институтқа қатысты ешқандай құжаттар жоқ деген жауап алынған.

Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві, Қазақстан Республикасы Президенті архиві, Атырау облыстық мемлекеттік архиві және Атырау қалалық мемлекеттік архиві қорларындағы құжаттарда университет бастауын сонау 1940 жылдан алатындығына назар аударсақ, өткен жылы 80 жыл толғандығына нақты көз жеткіземіз.

1938 жылдың 15-қаңтар күні құрылған облыс орталығы Гурьев (қазіргі Атырау) қаласында Қазақ КСР Халық Комиссарлар Кеңесінің және Қазақ КСР Халық Ағарту Комиссариатының бекіткен мамандықтары бойынша 1 курсқа 120 студент қабылдау туралы қаулысын басшылыққа алған Еңбекшілер депутаттары Гурьев облыстық атқару комитеті 1940 жылдың 1 қыркүйегінде 2-жылдық мұғалімдер институтын ашу туралы сол жылдың 20 мамыр айында №13 шешім шығарған. Шешімге Еңбекшілер кеңесі облыстық атқару комитетінің төрағасы Қ. Тастайбеков пен хатшының уақытша міндетін атқарушы Нестрев қол қойған. Қабылданған шешім бойынша жаңадан ашылатын мұғалімдер институтына қаладағы педагогикалық училищенің оқу ғимаратын беруге, ал аталған училищеге бұрынғы В.И. Ленин атындағы бастауыш орта мектептің ғимаратын беруді және 120 студентке арналған жатақхана ғимаратын қарастыру Гурьев облыстық атқару комитетіне жүктеледі. Сонымен бірге, Қазақ КСР Халық Комиссарлар Кеңесіне 1941 жылдың жоспарына институтқа жаңа оқу корпусын және 500 орындық студенттер жатақханасын салу өтінішін білдірді. Институт тарапынан берген сұраныс бойынша «Қазақ Кітап» орталығының директоры Алексеевке институттың кітапханасын қажеті оқу құралдарымен, оқулықтар, әдебиеттермен қамтамасыз ету міндеттелді. Облыстық оқу бөлімінің бастығы Сержановқа институтты ашуға дайындық және ұйымдастыру жұмыстарын жүргізу үшін, біріншіден, 1 маусымнан бастап институтқа дайындық курстарын ұйымдастыру, екіншіден, Қазақ үкіметінің бекіткен жоспары бойынша институтты толық студенттер құрамымен, яғни 120 студентпен қамтамасыз ету, үшіншіден, профессор-оқытушылар құрамын іріктеп, жасақтау, төртіншіден, оқу құралдарымен, оқулықтармен, әдебиеттер мен құрал-жабдықтармен қамтамасыз ету жүктеледі. Қабылданған шешімнің негізінде облыстық оқу бөлімінің бастығына шұғыл түрде институттың директоры мен директордың оқу және ғылыми істері жөніндегі орынбасарын сайлап, Қазақ КСР Халық ағарту Комиссариаты мен КСРО Халық Комиссарлар Кеңесі жанындағы Жоғары мектеп істері жөніндегі комитетке бекітуге ұсыну міндеті қоса жүктелген (АОМА, 855: 140-141). Облыстық, қалалық архив қорларымен жұмыс барысында институттың 1940 жылы құрылып, жұмыс жасағаны туралы құжаттар табылды. Атап айтсақ, институттың алғашқы директоры Ә.Б. Тұрсынбаевтің жеке іс қағазы және 1940 жылдардағы «Социалистік құрылыс» (бүгінгі «Атырау»), «Прикаспийская коммуна» газеттерінде институт туралы, архив қорларында соғыстың басталуына орай Гурьев мұғалімдер институтын Орал мұғалімдер институтына қосу жөніндегі үкіметтің қаулысы табылды (АОМА, 855: 40). Мысалы 1940 жылдың 26 қыркүйек күнгі «Прикаспийская коммуна» газетінде «Улучшить преподавание литературы», 1 қазан күнгі санында «Изменился облик города», ал «Социалистік құрылыс» газетінің 1941 жылғы 15 сәуір күнгі санында «Қала еңбекшілерінің демонстрациясы» атты мақалаларда институт туралы атап өтіледі. Және де 1941 жылдың 25 наурыз, 12 шілде күнгі «Социалистік құрылыс» газетінің беттерінде «Гурьев мемлекеттік оқытушылар институты 1941-42 оқу жылына қарай тарих, тіл және әдебиет (орыс, қазақ бөлімдерінің) факультеттерінің бірінші курсына оқушылар қабылдайды», «Гурьевтегі мемлекеттік оқытушылар институты 1941-1942 оқу жылына студенттер қабылдауды жариялайды» тақырыбында жарнамалар берген. 12 шілдедегі газет санындағы жарнамада «Институт орталау мектептер үшін мұғалімдер даярлайды. Оқытушылар институтында орта мектептің 9 класынан кем емес білімі бар, 17 жаспен 40 жастың арасындағы ССРС-ның барлық еркек және әйел азаматтары алынады.

Институтқа түсемін деушілер орыс тілі, әдебиет, география жыне ССРС тарихы пәндерінен емтихан тапсырады. Қазақ тілі мен әдебиет бөлімдеріне кіремдеушілер қосымша қазақ тілінен емтихан тапсырады. Орта мектептерді отлучно бітіріп шыққандар институтқа емтихансыз алынады. Арыздар 31 июльге дейін қабылданады. Барлық институтқа түсушілер 1 августыдан 20 августқа дейін сынақтан өтеді. Институтқа алынғандар оқу құралдары мен қамтамасыз етіледі. Жатақкана керек ететіндерге әдейі белгіленген төлем бойынша жатақкана беріледі. Отличниктерге стипендия беріледі. Институттың адресі: Гурьев қаласы, Москва көшесі № 1 үй. Дирекция».

Сонымен бірге 1997 жылы 23 қазан күнгі жарық көрген «Атырау» газетінің санында атыраулықтарға белгілі, Ұлттық қауіпсіздік қызметінің генералы Бисен Саппаев туралы жарияланған

мақалада: «... Оқуға деген ынталығы мектепте байқалған Бисен оны бітірісімен Гурьев оқытушылар институтының тарих факультетіне түсіп, бірінші курсты жоғары бағалармен бітіреді. Сол тұста Герман фашистерінің КСРО-ға шабуылы басталды да, Бисен оқуын жалғастыра алмай, 1941 жылғы шілде айында Қызыл Армияға шақырылды», - деп жазылған (Кенжебаев). Осындай мәлімет 13 наурыз 2020 жылғы «Прикаспийская коммуна» газетінде де жарияланды (Алиева).

Архив құжаттарында институттың мекен-жайы тайға таңба баскандай көрсетілген Жайық өзеніне жақын Москва көшесі, №1 үй (ҚР ОМА, 1692: 75-76, 83).

Сәйкестікпе, қалай айтуға болады. Бүгінгі күндері бұл көше университет аты иеленген Алаштың ардақты ұлы, қоғам және мемлекет қайраткері, ғұлама ғалым Х. Досмұхамедов есімімен аталады. Іздеп барып көрдім, өкініштісі сол, осыдан үш-төрт жыл бұрын екі қатарлы ғимарат болған екен. Қазір қиратылған, алайда жертөлесі сақталып қалған. Институт орнын фотоға түсіріліп фейсбук парақшасына жүктеген болатын.

Архивте сақталған құжаттар арқылы тарқатсақ, Гурьев 2-жылдық мұғалімдер институтының тұңғыш директоры болып 1928-1931 жылдары Алматы мал дәрігерлік техникумында, жұмысшы факультетінде, 1931-1932 жылдары Ташкенттің жоспарлау-экономика институтында оқыған, 1937 жылы Москваның Г.М. Кржижановский атындағы мемлекеттік экономика институтын бітірген, көрнекті ғалым, тарих ғылымдарының докторы (1957), профессор (1958), Қазақ КСР ғылымына еңбегі сіңген қайраткер, қасиетті Түркістан қаласында дүниеге келген Әбді Бошынұлы Тұрсынбаев жолдамамен келді.

Талқылау. Университетте 1959 жылдан бері ұстаздық етіп, бүгінгі таңда зейнеткер, ұзақ жылдар тарих-филология факультетінің деканы қызметін абыроймен атқарған, университет музейін тұңғыш ұйымдастырушы, әрдайым жақсылықтың жаршысы болып жүретін «Құрмет» орденінің иегері, тарих ғылымдарының кандидаты, профессор Жиенбай Базарбайұлы Бақи өз естелігінде, 70-шы жылдардың аяқ шенінде Жайықтың жағасындағы облыстық өлкетану музейінің ескі ғимаратына күрделі жөндеу жұмыстары жүргізіліп, кейін ашылу салтанатына қатысқанында өзі куә болған әңгімесін байырғы ұстаз былайша өрбітеді:

«Бұл шараға қатынасқан облыстық партия комитетінің бірінші хатшысы О. Көшекөв және жоғары да есімі аталатын, Мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің басшысы Б. Саппаевтың өзара әңгімесіне куә болған. Музейде жасақталған экспонаттарды аралап келе жатқан олар Гурьев педагогика институты туралы жасақталған мәліметтерге назар аударады. Б. Саппаев ағамыз бұл қалайша екен институттың бастауы сонау 1940 жылдан алуы керек еді. Ал мұндағы мәлімет 1950 жылдан басталады екен, музей қызметкерлері білмеді ме екен деген пікіріне куә болғанын айтады. Сол тұста институттың Ленин орденді ұстазы Сабыр Қазыбаев та осындай пікір білдіруші еді, өкінішке орай уақытында жазып алмаппыз», - дейді (Ахмет, 2015).

Институт директоры Ә.Б.Тұрсынбаевтың Гурьев мұғалімдер институтының ұйымдастырылуы туралы Қазақ КАСР Халық Ағарту Комиссариатына берген есебінде 1940-41 оқу жылында студенттер контингенті 120 студент болып жоспарланған. Тарих факультетіне 60-студент, тіл және әдебиет факультетіне 60-студент оқуға қабылдануға тиісті болды. Есеп бойынша институтқа түсуге 152 талапкерден арыз түскен, соның 122-сі оқуға қабылданған (ҚР ОМА, 1692: 63).

Ал кадр мәселесіне тоқталсақ. Ленинград қаласынан келген, доцент В.В. Прусс «Тарих» кафедрасының меңгерушісі, әрі КСРО тарихы пәнінен сабақ берді. Ол кезінде Ленинград мемлекеттік университетінде профессор міндетін атқарушы және Сталин атындағы өнеркәсіп академиясында дәріс оқыған. 1934 жылы Ленинград Философия, тарих және әдебиет институтының тарих факультетін бітірген Шкляр ежелгі, орта ғасыр және қазіргі заман тарихынан дәріс оқыды. Оған дейін ол Ленинград Комвузында және мұғалімдер институтында жұмыс жасаған. «Тіл және әдебиет» кафедрасында облыстық білім органдарының келісімімен қаладағы Ленин атындағы мектептің директоры, білім саласында 12 жылдық іс-тәжірибесі бар Гусева орыс тілі мен әдебиеті пәнінен, ал қазақ тілі және әдебиеті пәнінен педагогикалық училищенің оқытушысы Малаев сабақ берді. Ол да институты үздік бітірген, білім саласында 5 жылдық жұмыс өтелі бар маман болатын. Сонымен қатар аталған кафедрада сол жылы Ленинград мемлекеттік университетін бітірген Билиев тілге кіріспе пәнін жүргізген. Педагогика кафедрасы бойынша Иванова, 19 жыл еңбек өтелі бар Е. Петрова жұмыс жасады. Әскери дайындық пәнін облыстық партия комитеті ықпалымен облыстық әскери комиссариатынан бөлінген, жоғары білімді, лейтенант С.Н. Сикорский жүргізді. Марксизм-ленинизм негіздері пәнінен институт директоры Ә.Б. Тұрсынбаев сабақ берген (ҚР ОМА, 1692: 64).

Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві қорындағы № 1692 Қазақ КСР Оқу ағарту министрлігі қорындағы істерде институт тарихына қатысты көптеген құжаттар табылып, қарастырылды.

Аталған қорлармен жұмыстың нәтижесінде Гурьев мұғалімдер институтының тарихына тікелей қатысты бұрын беймәлім болып келген көптеген құжаттар табылды. Осы құжаттардың негізінде Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті бастауын айтып, жазып жүргеніміздей

1950 жылы емес 1940 жылдан бастау алатындығы нақты дәлелденді. Мысалы № 1692 Қазақ КСР Оқу ағарту министрлігі қорының №353 ісінде Гурьев мұғалімдер институтының алғашқы директоры, кейін экономика ғылымдарының кандидаты, тарих ғылымдарының докторы, профессор Әбді Бошанұлы Тұрсынбаевтың Қазақ КСР Халық Ағарту Комиссариатына 4 қыркүйек 1940 жылы жолдаған жедел хатында (телеграмма) 2-қыркүйекте институт базасында алғашқы сабақтың басталғанын, сабаққа 122 студенттің кешікпей келгенін хабарлайды (ҚР ОМА, 1692: 54).

Архив қорында КСР Халық Ағарту Комиссариатына Гурьев мұғалімдер институтын ұйымдастыру туралы институт директорының 16 қыркүйек 1941 жылғы есебі сақталып, хатталған.

Есепте біріншіден, институтқа түлектерді қабылдау, екіншіден, кадр мамандармен қамтамасыз ету, үшіншіден, оқу ғимараттарымен қамтамасыз ету және жабдықтау, төртіншіден, оқытушылар мен студенттерді тұрғын үймен және жатақханамен қамтамасыз ету, бесіншіден, студенттерді тамақтандыру мәселелері, алтыншыдан, институтқа құрал-жабдықтар алу және қажетті әдебиеттер алу, жетіншіден, институт базасын отынмен қамтамасыз ету туралы жан-жақты мәліметтер берілген. Сонымен бірге архив қорларында сабақтардың өтуі және сапалы өтуіне ерекше мән берілгендігі туралы мәліметтер де сақталған.

Архивтегі №332 істе 1941 жылдың 8-ақпан күнгі берілген мәлімет бойынша Гурьев мұғалімдер институтында «Марксизм-ленинизм негіздері» пәнінің жүргізілуі туралы Халық Ағарту Комиссариатына қарасты жоғары оқу орындары басқармасына жолданған есебінде, аталған пәнді институт директоры Ә.Б.Тұрсынбаевтың жүргізетіндігі хабарланып, оның жоғары білімді маман екендігі, Крижановский атындағы Москва жоспар-экономика институтын бітіргендігін және «Марксизм-ленинизм негіздері» және «Диамат және тарихи материализм» пәндерінен кандидаттық минимум тапсырғандығын мәлім еткен. Берілген мәлімет бойынша дәріс сабақтарының өткізілуі, студенттердің өзіндік жұмыстары, семинар сабақтары, қысқы емтихан сессиясына дайындық, қысқы емтихан сессиясының қортындылары көрсетілген. Құжаттардан байқайтынымыз студенттер «Марксизм-ленинизм негіздері» пәнінен «өте жақсы» бағаға – 19, «жақсыға» – 22, «қанағаттанарлық» бағаға – 18, ал «қанағаттанарлықсыз» бағаға – 8 студент тапсырған. Погодаев, Харитонов, Калмыкова, Есқариева, Кабулов, Өтемісов, Малыгин, Женеменов т.б. сияқты студенттер қысқы сессия уақытында аталған пәннен «өте жақсы» деген баға алғандығын архив құжаттары нақтылайды (ҚР ОМА, 1692: 15-17).

Архив құжаттарында институт директорының оқу ісі жөніндегі орынбасары Е.Петрованың Халық Ағарту Комиссариатына жолдаған 4 сәуір 1941 жылғы баяндау хатында Комиссариаттың «Педагогикалық және мұғалімдер институттарында оқитын студенттердің сауаттылығы мен сөйлеу мәдениетін көтеру» атты бұйырығын орындалу барысы туралы хабардар етеді. Баяндау хатта барлық оқу топтарына диктанттар жүргізілгендігін, студенттердің өте нашар нәтиже көрсеткендігін атап өткен. 1-курстағы 27-і студенттің 22-сі «қанағаттанарлықсыз» баға алған. Тарих факультетіндегі 14 студенттің барлығы да сондай баға алған. Фиология факультетінің орыс тобындағы 18 студенттің 3-уі «қанағаттанарлықсыз» деп бағаланған (ҚР ОМА, 1692: 36).

Халық Ағарту Комиссариатының бұл бұйырығы институт кеңесінде және оқу топтарында кеңінен талқыланған. Талқылаудың барысында бұйырықты орындау мақсатында іс-шаралар жоспары жасакталып, орындалуын қадағалау назарға берілген. Қанағаттанарлықсыз баға алған студенттерге орыс тілі пәнінен қосымша сабақтар өткізу қарастырылған. Орыс тілі пәнінен белгіленген уақытта академиялық қарыздарын жабу міндеттелген. «Тіл және әдебиет» кафедрасының меңгерушісіне жүйелі түрде орыс тілі және әдебиеті пәні сабағына қатысу, кафедра мәжілісінде талқылау және аталған пәннің берілуін жақсарту туралы ұсыныс-пікірлерін беру тапсырылған. Ең басты назар студенттер арасында көркем әдебиет оқуды ұйымдастыру мәселесіне көңіл аударылған.

Институтта тарих, тіл және әдебиет факультеті болған, яғни айтқанда екі факультет болған. «Тарих» факультеті студенттеріне оқу барысында «Марксизм-ленинизм негіздері», «Саяси экономика», «Психология», «Педагогика», «Мектеп гигиенасы», «Ежелгі дүние тарихы», «Орта ғасырлар тарихы», «КСРО тарихы», «Жаңа кезең тарихы», «КСРО Конституциясы», «Тарих пәнінің берілу әдістемесі», «Әскери дайындық» пәндерін, ал «Тіл және әдебиет» факультетінің студенттері «Психология», «Педагогика», «Марксизм-ленинизм негіздері», «Жалпы тарих», «КСРО тарихы», «Тіл біліміне кіріспе», «Қазіргі орыс тілі», «Ежелгі славян тілі», «Орыс тілінің грамматика тарихы», «Орыс әдебиеті тілінің тарихы», «Әдебиет теориясы», «Жалпы әдебиет», «Орыс әдебиеті», «Фольклор», «XVIII ғасыр әдебиеті», «Ежелгі орыс әдебиеті», «XIX ғасыр әдебиеті», «XX ғасыр әдебиеті және совет әдебиеті» және «Орыс тілі және әдебиеті әдеістемесі», «Әскери дайындық» және «Мектеп гигиенасы» пәндерін оқыған (ҚР ОМА, 1692: 52).

Институт ғимараты бұрынғы педагогикалық училищенің екі қабаты ғимаратында орналасқан. Барлығы 9 бөлме, соның 5 бөлмесі екінші қабатта, 4 бөлмесі бірінші қабатта орналасқан. Жоғары қабаттағы 2 бөлме және төмендегі 3 бөлме аудитория болып жабдықталған. Үлкен бөлмеде кітапхана орналасқан. Шағын бір бөлме директор кабинетіне, тағы бір бөлме оқытушылар бөлмесіне берілген. Төменгі қабатта оқу бөлімі меңгерушісі, хатшы, әскери кабинет жабдықталған. Оқу

ғимаратына жақын жердегі шағын үйде бухгалтерия және шаруашылық бөлімі орналасқан. Оқу залы болмаған. Дегенмен де институт әкімшілігі екінші қабаттағы коридордың түпкі бөлмесін қайта жабдықтап, жарық орнатып жинақы да жарық зал жасақтаған. Оқуға қабылданған студенттер контингентіне аталған ғимараттың толық қанағаттандыратынын алға тартады. Бөлмелерге 100 стол, 150 орындық сатып алынған. Жатақхана үшін 90 керует пен матрац алынды. Тарих, тіл және әдебиет кабинеттеріне 10 мың сомға кітаптар мен көрнекіліктер сатып алынды. Алдағы уақытта жаңадан ғимарат салу жөніндегі ұсынысын білдіреді. Студенттерді жатақханамен жабдықтау мәселесі де оң шешілген. Алғашқы да қалалық кеңестің тарапынан Жамбыл атындағы мектептің үлкен жатақханасы студенттерге беріледі. Бірақ кейін облыстық партия комитеті мен атқару комитетінің шешімімен бұл ғимарат телефон станциясына берілген. Кейін Халықшаруашылығы есебі мекемесінің ғимаратына 40 студент, партия курсы жатақханасына уақытша 40 студент орналасқан. Ал оқытушыларға жаңа салынып жатқан ғимараттан 3 бөлмелі 2 үй қарастырылған. Студенттерді тамақтандыру мақсатында облыстық сауда мекемесімен келісім шарт жасакталған. Мейрамхана күнделікті сағат 12.00–ден кешкі сағат 7-ге дейін студенттерді әртүрлі ассортимент тамақпен қамтамасыз ету қарастырылған. Бұл үшін институт 8 мың қаражат төлуге тиіс болды. Кітапхана қорын толықтыру мақсатында сметадан 10 мың сом қаражат қарастырылған. Институт ашылған уақытта 6 мың сомға кітаптар сатып алынған. Психология, тілге кіріспе, ежелгі және орта ғасырлар тарихы пәндерінен оқулықтар жетіспеушілігі де назарға берілген. Осы олқылықтардың орнынын толтыру мақсатында Москва, Ленинград кітапханаларынан, облыстық кітапханадан ВКП (б) тарихының 60 дана орысша, 40 дана қазақшасы алдырылған. Бағдарламаларымен толық қамтамасыз етілмегендіктен, Москваға сұраныс берілген. «Қазақкітап» орталығы арқылы әртүрлі әдебиеттер мен газеттерге жазылу жүргізілген. Қысқы маусымға 100 мың тонна көмір, 80 кубометров отындық ағаш сатып алынды (ҚР ОМА, 1692: 64-66).

Архив құжаттары бойынша жаңа 1941-42 оқу жылында Гурьев мұғалімдер институтына 120 студент қабылдау жоспарланған (ҚР ОМА, 1692: 116).

Жоспарды Қазақ КСР Халық Ағарту Комиссары М.Әбдіхалықов бекіткен.

1941-42 оқу жылына студенттер қабылдау туралы мәлімет (ҚР ОМА, 1692: 62, 84, 85). № 1 кесте.

Оқу орындары	Студенттер қабылдау жоспары	Түскен арыздар	Қаншасы мектепті үздік бітірген	Емтиханға жіберілгені	Қай мерзімге дейін
Ақтөбе мұғалімдер институты	255	94	5	55	5/VIII
Қостанай мұғалімдер институты	180	99	3	62	5/VIII
Петропавлск мұғалімдер институты	150	110	6	91	9/VIII
Шымкент мұғалімдер институты	150	186	-	93	30/VII
Қарағанды мұғалімдер институты	180	132	9	112	30/VII
Орал мұғалімдер институты	300	93	-	93	5/VIII
Семей мұғалімдер институты	210	130	15	114	6/VIII
Гурьев мұғалімдер институты	120	44	2	25	1/VIII
Алматы шет тілдер институты	200	167	9	158	11/VIII
С.М. Киров атындағы Қазақтың мемлекеттік университеті	300	266	98	24/144 (1941 ж. орта мектеп бітіргендер емтихансыз қабылданады)	11/III

Өкінішке орай 1941 жылдың 22 маусым күні Ұлы Отан соғысының басталуына байланысты Гурьев мұғалімдер институты Қазақ КСР Халық Комиссарлар Кеңесінің 1941 жылғы 9 тамыз №672 Қаулысы негізінде Орал мұғалімдер институтына қосылды (ҚР ОМА, 1692: 76).

Бұл деректік құжат Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві және Атырау облыстық мемлекеттік архиві қорларында да сақталған. Институттың оқу ғимараттары, кітапханасы және мүліктері Гурьев педагогика училищесі балансына берілді. Аталған қаулыға Қазақ КСР Халық

Комиссарлар Кеңесі төрағасының орынбасары П. Орехов пен Қазақ КСР Халық Комиссарлар Кеңесі Іс басқарамасының меңгерушісі Н. Күзембаев қол қойған.

Соғыстың басталуына орай институт жабылған соң Гурьев мұғалімдер институтының студенттері Орал мұғалімдер институтына ауысқан. Ол туралы архив деректерінде былайша хатталған. Соғыс жағдайындағы Батыс Қазақстан және Гурьев облыстарында халыққа білім беру органдары жұмыстарын қайта құру жөніндегі баяндама да Гурьев мұғалімдер институтынан студенттер келіп қабылданғаны атап көрсетіледі (ҚР ОМА, 1692:9).

Сұрапыл соғыс аяқталған соң ғана, ел соғыстан қираған халықшаруашылығын қалпына келтіру жылдары, бастауын ХХ ғасырдың 40-жылдарынан алатын институт, яғни 1950 жылы соғыс жылдары жабылып қалған Гурьев мұғалімдер институты үкімет шешімімен қайта ашылды.

Нәтижесі. Архив деректеріне сүйене отырып Атырау өлкесіндегі бүгінгі күнгі жоғары білім беру, ғылым, тәрбие саласында, қоғамдық-саяси өмірде де өзіндік ерекше орыны бар альма матер – Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті тарихи бастауларын 1940 жылдан бастау алады деген толық тұжырымға келуге болады.

Тұңғыш директор Тұрсынбаев 1940 жылы құрылған Гурьев мемлекеттік мұғалімдер институтының тұңғыш директоры болып 1928-31 жылдары жұмысшы факультетінде, Алматы мал дәрігерлік техникумында, 1931-32 жылдары Ташкенттің жоспарлау-экономика институтында оқыған, 1937 жылы Москваның Г.М. Кржижановский атындағы мемлекеттік экономика институтын бітірген Әбді Бошынұлы Тұрсынбаев партия жолдамасымен келді. Алғашқы директор бұған дейін Семей педагогикалық институтында проректор қызметін атқарған болатын. Атырау, Алматы қалаларындағы архив қорларынан табылған тұңғыш директордың жеке іс қағаздарына назар аударсақ. 1940 жылдың 1-шілде күні өз қолымен толтырған автобиографиясында 1909 жылы бұрынғы Сырдария губерниясына (қазіргі Түркістан облысы) қарасты Түркістан қаласында туған. Әкесі Тұрсынбай Бошынұлы және оның әке-шешелері Тартоғай ауылында егіншілікпен айналысқан. Әкесі 18-20 жас аралығында етікші ағасы екеуі жұмыс іздеп Түркістан қаласына келеді. Әкесі Тұрсынбай әртүрлі жұмыстар атқарып, Ақмешіт (Қызылорда) қаласының помещигі Ивановтың қарамағында ұзақ жылдары жәмшік болып жұмыс жасайды. Кейін Түркістан қаласына қоныс аударады. Әкесі қаладағы мал сатушылар арасында делдал қызметін атқарып, 1917 жылы қайтыс болады. 1918 жылы анасы балаларын алып туған-туыстары тұратын Тартоғай ауылына көшіп келіп, егіншілікпен айналысады. Сол жылдардың қалыптасқан қағидасы бойынша өз жанұясының, туған-туысқандарының сайлау құқығынан айырылмағанын, ақгвардияшылар қозғалысына қатыспағанын, шетелге шықпағаны мен кетпегенін, қуғын-сүргінге ұшырамағандығын, 1940 жылдың маусым айынан Қазақстан Орталық партия комитетінің және Қазақ КСР Халық Ағарту Комиссариатының шешімімен Гурьев мұғалімдер институтының директоры қызметінде екендігін жазады (АОМА, 13: 3-5). Автобиографиясында өзі жазғандай өзбек, татар, неміс, орыстілдерін білген. Сонымен бірге жанұясымен Гурьев қаласындағы Алматы көшесі №9 үйде тұратындығын назарға береді (АОМА, 13: 2).

Гурьев облысы партия комитеті кадр бөлімінің меңгерушісі берген қорытынды да «Жолдас Тұрсынбаевтың автобиографиясымен танысып, тексерістен кейін, онымен облыстық партия комитеті тарапынан нұсқаушы Атшыбаев жеке қабылдап, кездесті. Институт директорлығына лайықты», - деп баға берген.

1940 жылдың 26 маусымдағы Қазақ КСР Халық Ағарту Комиссариаты тарапынан Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық комитетінің кадр бөліміне Халық Ағарту Комиссарының орынбасары Жанақов қол қойған №17-3 қатынас қағазына назар аударсақ жаңадан құрылған Гурьев педагогикалық институтына Семей педагогикалық институтында оқу бөлімінің меңгерушісі болып қызмет еткен Ә. Тұрсынбаевты бекіту туралы: «Ол 1909 жылы туған, №2171206 есеп карточкасы бойынша партия мүшелігіне кандидат. 1 маусымға дейін Семей педагогикалық институтында қызмет атқарды. Жергілікті кеңестерге сайлауда округтік сайлау комиссиясының төрағасы жұмысын атқарды. Сонымен қатар институттан басқа Семей облысы партия комитеті ұйымдастыру бюросының штаттан тыс лекторы қызметін атқарды. Жолдас Тұрсынбаевты Гурьев мұғалімдер институтына директорлыққа тағайындауды сұраймыз», - деп жазды.

Гурьев облыстық партия комитетінің хатшысы Волков қол қойған мінездеме де «...Тұрсынбаев институт директоры болып тағайындалған қысқа мерзім уақытта, жаңа құрылған институт жұмысында өзінің жақсы ұйымдастырушы, жұмысқа қабілетті басшы екендігін көрсетті. Саяси сауатты, тәртіпті, бастамашыл, антипартиялық жіктерге қосылмайды, партия тарапынан сөгіс алмаған, сотты, тергеуде болмаған, саяси-қоғамдық өмірге белсене араласады. Директорлық қызметті атқара алады», - деп көрсетілген (АОМА, 1:10).

1940 жылдың 16 шілдесінде Қазақстан Орталық партия комитеті кадр бөлімінің меңгерушісі Василенко мен партия комитетінің нұсқаушысы Бошаев берген қорытынды бойынша «... Институтта жұмыс істеген тәжірибесі жеткілікті. Автобиографиясы ешқандай күмән туғызбайды. Семей педагогикалық институтында жұмыс жасаған уақытында Тұрсынбаев жолдас өзін қызмет

сатысында өсетін, бастамашы қызметкер екендігін көрсетті. Жұмысты толық игере алады. Ғылым кандидат дәрежесін алу мақсатында диссертация қорғауға дайындалып жүр. Қоғамдық жұмыстарға белсене араласады. Қазақ КСР Халық Ағарту Комиссариаты Тұрсынбаев жолдасты жаңадан ұйымдастырылып жатқан Гурьев мұғалімдер институтына директор лауазымына бекітуді сұрайды», - делінеді. Ә.Б. Тұрсынбаев Қазақстан Орталық партия комитетіне шақырылып, онымен партия комитеті кадр бөлімінің меңгерушісі Василенко әңгімелескен. Білімі жоғары, басшылық қызметте тәжірбиесі бар Әбді Бошанұлы Гурьев мұғалімдер институтына директорлық қызметке тағайындалады. Институт директорының институттың құрылу туралы Халық Ағарту Комиссариатына берген есебінде біріншіден, институтқа түлектерді қабылдау, екіншіден, кадр мамандармен қамтамасыз ету, үшіншіден, оқу ғимараттарымен қамтамасыз ету және жабдықтау, төртіншіден, оқытушылар мен студенттерді тұрғын үймен және жатақханамен қамтамасыз ету, бесіншіден, студенттерді тамақтандыру мәселелері, алтыншыдан, институтқа құрал-жабдықтар алу және қажетті әдебиеттер алу, жетіншіден, институт базасын отынмен қамтамасыз ету туралы жан-жақты мәліметтер берген. Сонымен бірге архив қорларында сабақтардың өтуі және сапалы өтуіне ерекше мән берілгендігі туралы мәліметтер де сақталған. Институт директоры өз білімін көтеру жұмыстарымен жүйелі де тұрақты түрде айналысқан. Кафедра ұжымының оқытушылары дәріс сапасына ерекше көңіл бөлген.

1941 жылдың 25 наурыз және 12 шілде күндеріндегі облыстық «Социалистік құрылыс» газетінің сандарында институт дирекциясы тарапынан 1941-42 оқу жылына студенттер қабылдау жөніндегі хабарламалар жарияланды.

Қазақстан Республикасы Президенті архиві қорында сақталған Әбді Бошанұлының 1946 жылдың 5 қаңтар күнгі өз қолымен толтырған автобиографиясында «1940 жылдың жазында Қазақ КСР Халық Ағарту Комиссарлар Кеңесінің шешімімен Гурьев мұғалімдер институтының директоры лауазымына тағайындалдым. Кейін институт жабылды», - деп жазды (ҚР ПА, 708:22). Соғыс басталған соң институт жабылып, ғимараты кітапханасы мен дүние-мүлкі Гурьев педагогикалық училищесі балансына берілді (ҚР ОМА, 1692:76), ал студенттер Орал педагогикалық институтына ауыстырылып, қайбірі армия қатарына шақырылды (ҚР ОМА, 1692:9).

Ә. Тұрсынбаев 1941-42 жылдары Қазақ КСР Халық Ағарту Комиссарлар Кеңесі жанындағы Жоғары оқу орындары басқармасы меңгерушісінің орынбасары қызметінде болды. Соғыстың қызып тұрған шағы 1942 жылдың қараша айында Қызыл Армия қатарына шақырылып, Түркіменстанның Керки қаласындағы әскери жаяу әскер училищесінің курсанты, офицерлер батальонының резервінде есепте тұрды (ҚР ПА, 708: 64). 1944 жылдың сәуір айында денсаулығына байланысты армия қатарынан босатылды. 1944-1945 жылдары Қазақстан Орталық партия комитеті жанындағы партия курсы директорының орынбасары қызметінде болды. 1945 жылдың мамыр-қазан айлары аралығында Москвадағы ВКП(б) Орталық Комитеті жанындағы марксизм-ленинизм негіздерін оқытатын және қайта даярлайтын мұғалімдер курсына оқиды. Бұл оқу курсы бітіріп келген маманды Қазақ қыздар педагогикалық институтында «Марксизм-ленинизм» кафедрасының меңгерушілігіне тағайындайды. Бір қызығы автобиографиясында 1939 жылы ВКП (б) қатарына кандидат болып тіркелгенін, бірақ 1941 жылдың наурыз айынан мүшелік жарнаны жеткілікті төлемегені үшін және өзара сынның қысымымен шығарылғандығын назарға береді. 1943 жылы Қызыл Армия қатарында жүргенде ВКП (б) мүшелігіне кандидатқа қабылданған. 1945 жылдың сәуірінде партия қатарына қабылданады. Туған-туысқандарынан ешкім қуғын-сүргінге түспегендігін жаза отырып, майдан даласында партия мүшесі ағасының ерлікпен қаза тапқандығын жазады (ҚР ПА, 708:22-23). Соғыстан кейін «1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысы жылдарындағы жанқиярлық еңбегі үшін» медалымен марапатталды.

1948-54 жылдары Алматы заң институтының «Марксизм-ленинизм» кафедрасының меңгерушісі қызметінде болды. 1954 жылы үкіметтің қаулысымен аталған институт жабылады. Ал Ә.Б. Тұрсынбаев 1954 жылы докторантурға жіберілген.

1955 жылы Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық комитетінің бөлім меңгерушісі орынбасары Гаврилов берген анықтамада Ә.Тұрсынбаевтың қызметтік жылдарына тоқтала келіп, 1940-41 жылдары Гурьев мұғалімдер институтының директоры қызметінде болғандығы жазылған. Сонымен бірге Қазақ мемлекеттік университетінде «Марксизм-ленинизм» кафедрасы меңгерушілігі лауазымына вакансия екендігі назарға берілген. Бұл бос орынға Орталық комитеттің ғылым және мәдениет бөлімі мен С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің ректораты Ә. Тұрсынбаевтың кандидатурасын ұсынған. Ал 1955 жылдың 22 қыркүйек күні Қазақстан КП Орталық комитеті хатшысы С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университеті «Марксизм-ленинизм» кафедрасының меңгерушісі Ә.Б. Тұрсынбаевқа берген мінездемеде «...Жоғары мектепте Ә. Тұрсынбаев жолдас 1938 жылы Семей мұғалімдер институтында директор орынбасары, кейін Гурьев мұғалімдер институтында қызмет атқарды. Тұрсынбаев жолдас дәрістерді теориялық-идеялық тұрғыдан жоғары дәрежеде оқиды, кафедра басшы ретінде де талапшыл, кафедра оқытушыларының кәсіптік білімдерін көтеруге көмектесіп отырады. Педагогикалық қызметімен бірге, ол үлкен

ғылыми-ізденіс жұмыстарын жүргізеді. Ғылыми журналдарда 12 мақаласы жарияланған және Қазақстан тарихына қатысты жұмыстары да бар. Олардың ішінде «Қазақстанға шаруалардың қоныс аударуы тарихы», «Жетісудағы ауылшаруашылығындағы ұлы өзгерістер», «Қазақстандағы социалистік өзгерістердегі орыс халқының рөлі» т.б. Ол «Қазақ ССР тарихы» еңбегі авторларының бірі. КСРО Ғылым Академиясының докторантурасында болған жыл жарым уақытында докторлық диссертациясын жазып, қорғауға ұсынды», - деген пікір бар. Ә. Тұрсынбаевтың Қазақ мемлекеттік университетіндегі кафедра меңгерушілік қызметін атқара алатындығын да көңіл бөлген. 1956 жылдың 16 тамызы күні Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық комитеті хатшылығының №23 қаулысымен 4-жылдық Алматы партия мектебінің «СОКП тарихы» кафедрасының қосалқы доценті болып бекітілді. Бұл берілген анықтамаға Орталық комитет хатшысы И. Яковлев қол қойып, «өте құпия» белгісі соғылған (ҚР ПА, 708:51). 1957 жылы «Қазақстанда колхоз құрылысының жеңуі» тақырыбында докторлық диссертациясын сәтті қорғады. 1958 жылдан профессор. Мемлекет тарапынан жоғары білім саласындағы ұзақ жылғы жемісті еңбегі үшін 1961 жылы «Еңбек Қызыл Ту» орденімен марапатталды. Ал тура он жылдан кейін 1971 жылы «Октябрь революциясы» орденімен ұлықталды.

1972 жылғы 14 маусымда Қазақ КСР Жоғары және орта арнаулы білім министрлігі Қазақстан КП Орталық комитетіне министр орынбасары С. Кенжебаев жіберген №Н-15-31 қатынас қағаз бойынша С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университеті Гуманитарлық факультетінің «СОКП тарихы» кафедрасының меңгерушісі, т.ғ.д., профессор Ә.Б. Тұрсынбаевты Қазақ мемлекеттік университетінде тарих ғылымдары дәрежесін беретін Кеңестің төрағалығына ұсынылып, КСРО Жоғары және орта арнаулы білім министрлігі тарапынан 1971 жылдың 24 желтоқсанында бекіткені туралы мәлімдейді. 1967–1977 жылдар аралығында Қазақ КСР-і «Білім» қоғамы басқармасының төрағасы қызметтерін атқарды. Ұзақ жылдары С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінде кафедра меңгерушісі қызметінде, профессор лауазымында жұмыс жасады.

Гурьев мемлекеттік мұғалімдер институтының тұңғыш директоры, Қазақ КСР ғылымына еңбегі сіңген қайраткер, т.ғ.д., профессор Ә. Тұрсынбаев 90 жасқа қараған шағында 1999 жылы Алматы қаласында дүние салды. Тұңғыш директор Ә.Б. Тұрсынбаевтың ісін Гурьев мұғалімдер институтының, кейінгі Гурьев мемлекеттік педагогика институтының, тәуелсіздік жылдары біртуар тұлға, мемлекет, қоғам қайраткері, ғалым-энциклопедист Халел Досмұхамедов есімін иеленген Атырау мемлекеттік университетінің профессор-оқытушылары жалғастырып әкетті.

Әдібеттер тізімі

- Атырау облыстық мемлекеттік архиві (АОМА), 855-қор, 1-тізім, 35-іс.
 АОМА, 855-қор, 1-тізім, 143 -іс, 2-байлам.
 АОМА, 13-қор, 2 л-тізім, 851-іс.
 АОМА, 1-қор, 2-тізім, 3948-іс.
 Алиева Ф. Солова о генерале // Прикаспийская коммуна, 13 марта 2020 года.
 Ахмет А. Университет тарихына ұқыпты көзқарас керек // Атырау, 11 шілде, 2015 ж.
 За педагогические кадры. Гурьев, 1990 (казан).
 Кенжебаев Ә. Қателесуге қақы болмаған Ұлттық қауіпсіздік комитетінің генералы Бисен Саппаев туралы // Атырау, 23 қазан 1997.
 Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві (ҚР ОМА), 1692-қор, 1-тізім, 586-іс.
 ҚР ОМА, 1692-қор, 1-тізім, 353-іс.
 ҚР ОМА, 1692-қор, 1-тізім, 332-іс.
 ҚР ОМА, 1692-қор, 1-тізім, 501-іс.
 ҚР ОМА, 1692-қор, 1-тізім, 492-іс.
 ҚР ОМА, 1692-қор, 1-тізім, 502-іс.
 ҚР ОМА, 1692-қор, 1-тізім, 503-іс.
 ҚР ОМА, 1692-қор, 1-тізім, 452-іс.
 Қазақстан Республикасы Президенті архиві (ҚР ПА), 708-қор, 131-тізім, 373-іс.

References

- Atyrau oblystyq memlekettik arkhyvy (bydanbylay АОМА), 855-kor, 1-tizim, 35-ns. 140-141 p.p. [in Russian].
 АОМА, 855-kor, 1-tizim, 143-ns, 2-bailam. 2p. [in Russian].
 АОМА, 13-kor, 2 l-tizim, 851-ns. 3-5 p.p. [in Russian].
 АОМА, 1-kor, 2-tizim, 3948-ns. 10p. [in Russian].
 Aliev F. Solovaogenerale // Rpiaspiskakommuna 13 marta 2020 goda. [in Russian].
 Ahkmet A. Universiet tarihynda uqypty kozqaras kerek // Atyrau6 11 silde 2015 j. [in Russian].
 Zapedagogiceskiekadry. Gyriev, 1990 (kazan). [in Russian].

Kenzhebaev A. Katelesyge qaqy bolmagan Ul'tyг gayipsizdik komitetinin generally Bisen Sappaev tyraly // Atyrau. 6 23 kazan 1997. [in Russian].

Kazakstan Respublikasy Ortalyk memlekettik arkhivy (bydan bylay KR OMA), 1692-kor, 1-tizim, 586-ns. 75-76, 83 p.p. [in Russian].

KR OMA. 1692-kor, 1-tizim, 353-ns. 63 p. [in Russian].

KR OMA. 1692-kor, 1-tizim, 332-ns. 63 p. [in Russian].

KR OMA. 1692-kor, 1-tizim, 501-ns. 64 p. [in Russian].

KR OMA. 1692-kor, 1-tizim, 492-ns. 54 p. [in Russian].

KR OMA. 1692-kor, 1-tizim, 502-ns. 15-17 p. p. [in Russian].

KR OMA. 1692-kor, 1-tizim, 503-ns. 64-66 p. p. [in Russian].

KR OMA. 1692-kor, 1-tizim, 353-ns. 62, 84, 85 p. p. [in Russian].

Kazakstan Respublikasy Prezidenti arkhivy (bydan bylay KR PA), 1692-kor, 131-tizim, 373-ns. 22, 64, 22-23, 51 p.p. [in Russian].

FTAMP 03.20.00

DOI 10.51943/1814-6961_2022_1_139

АТЫРАУ ОБЛЫСЫНЫҢ 1920-1930 ЖЖ. ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ӨМІРІНДЕГІ МҮНАЙ ӨНДІРІСІНІҢ ОРНЫ

З. Мырзатаева¹, Д. Алипова¹, К. Жұмабаева², С.Ж. Сапанов³, А.С. Уалтаева^{4*}

¹Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

²Оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

³«Х.Б. Табылдиев атындағы Каспий өңірінің тарихы, археологиясы және этнологиясы» ғылыми-зерттеу институты

⁴Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты

*Автор корреспондент

E-mail: altyn.lazzat@mail.ru (Уалтаева), zabyra73@mail.ru (Мырзатаева), alipova.d@mail.ru (Алипова), zhumbaeva1995@list.ru (Жұмабаева), cefosh1@gmail.com (Сапанов)

Түйіндеме. Мақалада Атырау облысының мемлекеттік архивінің негізінде облыстың 1920-1930 жж. қоғамдық-саяси өмірі сарапталады. XX ғасырдың 20-30 жж. Атырау өңірінің қоғамдық-саяси өмірінде мұнай өндірісі аса маңызды роль атқарды.

1920-1930 жылдар аралығындағы ҚазАССР мен Атырау (Гурьев) облысы экономикасының дамуындағы балық шаруашылығының алатын орны, оның дамуы, қарапайым еңбек адамдарының қажырлы еңбегі, олардың әлеуметтік тұрмысын зерделеу өте маңызды. Кеңес үкіметі тұсында қазақтар да мұнай шаруашылығына араласып, басқа ұлттармен бірігіп осы саланы көтеруге күш салды.

Атырау өңіріндегі мұнай өндірісі өнеркәсібіндегі өзгерістер негізінен алғанда XIX ғасырдың ортасы мен соңғы ширегінде қарыштап дамыды. Бұл салалардағы алғашқы жұмысшы кадрларын қазақ шаруаларының кедейленген бөлігінен шыққан жалданушылар, қоныс аударған орыс шаруалары, күн көрісі төмен қала тұрғындары, төменгі әскери шен адамдары, сондай-ақ Ресейдің ішкі губернияларынан келген мамандар құрады.

Қазақстанның атын бүкіл Одаққа әйгілеген Ембі мұнай кәсіпшілігі, ҚазАССР және КСРО экономикасының дамуына зор үлес қосты. Соған қарамастан Кеңес Одағы тұсында Одақ осыншама мол байлыққа ие бола отыра, республиканың мұнай шаруашылығының дамуына үстіртін қарап, оны тек тұтынушы көзі ретінде таныды.

Кілт сөздер: өңірлік даму, өнеркәсіп, әлеуметтік құрылым, экономика, шикізат көзі, мұнай өндірісі

МРНТИ 03.20.00

РОЛЬ НЕФТЯНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ АТЫРАУСКОЙ ОБЛАСТИ В 1920-1930 ГГ.

З. Мырзатаева¹, Д. Алипова¹, К. Жұмабаева², С.Ж. Сапанов³, А.С. Уалтаева^{4*}

¹Казахский Национальный университет им. Абая, Алматы, Казахстан

²Казахский Национальный университет им. ал-Фараби, Алматы, Казахстан

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS**

**ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY**

Әбсадық А.А., Қабылдинов З.Е., Арықбаева Ж.

А. ВАСИЛЬЕВТИҢ «ИСТОРИЧЕСКИЙ ОЧЕРК РУССКОГО ОБРАЗОВАНИЯ
В ТУРГАЙСКОЙ ОБЛАСТИ» АТТЫ ЕҢБЕГІНІҢ ТАРИХИ ДЕРЕКТІК
ЖӘНЕ ТАНЫМДЫҚ МАҢЫЗЫ (Очерктің II және III бөлімдері бойынша).....5

Абдиров М.Ж.

МУХАММЕД-ХАНАФИЯ (ЧОКАН) ЧИНГИСОВИЧ ВАЛИХАНОВ
ОБ ЭТИМОНЕ «КАЗАК», ЭТНОНИМЕ «КАЗАХ» И ЭТНОГЕНЕЗЕ
КАЗАХСКОГО НАРОДА (статья первая).....15

Хамраев А.Т.

«КИССАС УЛ АНБИЁ» НАСИРЕДДИНА БУРХАНИДДИНА РАБГУЗИ
В КОНТЕКСТЕ ОБЪЯВЛЕНИЯ ИСЛАМА ГОСУДАРСТВЕННОЙ
РЕЛИГИЕЙ ЗОЛОТОЙ ОРДЫ.....24

Ермуханова Х.К., Бексейтова А.Т.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ПОЛИЭТНИКАЛЫҚ ҚОҒАМ ТАРИХЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ:
ТАРИХНАМАЛЫҚ ШОЛУ.....31

Мейрамбеков А.Қ., Закарья Р.

XX ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – XXI ғ. БАСЫНДАҒЫ НЕМІС
ТАРИХНАМАСЫНДАҒЫ КЕҢЕСТІК КЕЗЕНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН МӘДЕНИЕТІ.....41

**ОРТА ҒАСЫРЛАР ТАРИХЫ
СРЕДНЕВЕКОВАЯ ИСТОРИЯ
MEDIEVAL HISTORY**

Коргабаева Г.К., Авалиев А.А.

ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ ПЕРЕПИСКА КАЗАХСКОГО ХАНСТВА
С СОСЕДНИМИ ГОСУДАРСТВАМИ (XVIII в.).....50

Темиргалиев Р.Д.

О ПОДСУДНОСТИ ЧИНГИЗИДОВ ТРАДИЦИОННОМУ СУДУ БИЕВ.....61

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY**

Динашева Л., Сандыбаева А.

ЛЕЧЕБНЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ ГОРОДА ТУРКЕСТАНА И ОКАЗАНИЕ
МЕДИЦИНСКИХ УСЛУГ В КОНЦЕ XIX – В НАЧАЛЕ XX ВЕКА.....69

Зинуров Р.Н.

АБУЛХАИР ХАН – БАШКИРСКИЙ СЛЕД. (СОБЫТИЯ И ФАКТЫ).....77

Мұхатова О.Х.

XIX ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ
ПРАВОСЛАВИЕЛІК МИССИОНЕРЛЕРДІҢ ҚЫЗМЕТІ.....89

Абдулина А.Т.

К ИСТОРИОГРАФИИ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОСЛАВНОГО
МИССИОНЕРСТВА В КАЗАХСТАНЕ.....101

Қуанбай О.Б.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ САРЖАНА КАСЫМУЛЫ В НАЦИОНАЛЬНО-
ОСВОБОДИТЕЛЬНЫХ ВОССТАНИЯХ КАЗАХСКОГО НАРОДА В 1825–1836 ГГ.....109

**КЕҢЕС ДӘУІРІ ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА
SOVIET PERIOD HISTORY**

Капаева А.Т., Касымова Д.Б. ФОРМИРОВАНИЕ КАДРОВ В СОВЕТСКОМ КАЗАХСТАНЕ: СТИЛЬ ЖУМАБАЯ ШАЯХМЕТОВА.....	120
Ахмет А.Қ. УНИВЕРСИТЕТ ТАРИХЫ: ТАСАДА ҚАЛҒАН ДЕРЕКТЕР.....	130
Мырзатаева З., Алипова Д., Жұмабаева К., Сапанов С.Ж., Уалтаева А.С. АТЫРАУ ОБЛЫСЫНЫҢ 1920-1930 ЖЖ. ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ӨМІРІНДЕГІ МҮНАЙ ӨНДІРІСІНІҢ ОРНЫ.....	139
Сәтбай Т.Я., Жолдасұлы Т., Ахметбек Б.М. СӘУЛЕТШІЛЕР МЕН СУРЕТШІЛЕР ОДАҒЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИ ДАМУЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ (1946-1970 жж.).....	149
Бәкір Ә.Қ., Тайман С.Т. М. ШОҚАЙ - МҮСЫЛМАН ЭМИГРАНТТАРЫНЫҢ КӨШБАСШЫСЫ.....	160
Бекмагамбетова М.Ж., Бекмагамбетов Р.К., Бимолданова А.А. ОПИУМ ДЛЯ НАРОДА: АТЕИСТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ КАЗАХСТАНЦЕВ ПЕРИОДА «РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА».....	170

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY**

Тоқтабай А.У. ТӘЖІКСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚТАРДЫҢ КИЕЛІ ЖЕРЛЕРІ МЕН ТАРИХИ ОРЫНДАРЫ (ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ ЭКСПЕДИЦИЯ МАТЕРИАЛДАРЫ БОЙЫНША).....	181
Орынбаева Г.У. КАЗАХСКИЙ АУЛ И СОВЕТСКАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ: ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА В ПРЕДДВЕРИИ ГИБЕЛИ.....	191
Жомарт Ж. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ ҚОҢЫРАТ ТАЙПАСЫНЫҢ КӨНЕ ТАРИХЫ.....	200
Жетібаев К.М., Сиздиқов Б.С., Арынов Қ.С., Бахтыбаев М.М. СЫҒАНАҚ ҚАЛАШЫҒЫНДА ЖҮРГІЗІЛГЕН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ.....	209
Abdigaliyeva D., Zhumabayev B., Isabayeva B. THE ROLE OF SACRED SITES IN THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC TOURISM IN KAZAKHSTAN.....	219
Дуванбеков Р.С. О ПРОБЛЕМАХ ХРОНОЛОГИИ КАМЕННОЙ ИНДУСТРИИ ПАЛЕОЛИТА ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА В ИСТОРИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ.....	226

**Рецензия
Сын-пікір
Review**

Балтабаева К.Н. РЕЦЕНЗИЯ НА КНИГУ: НӘБИЖАН МҰҚАМЕТХАНҰЛЫ. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ФЕНОМЕН: ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ БӨЛІНУІ МЕН ТҮТАСТАНУ ҮДЕРІСІ.....	236
---	-----

Басуға 29.03. 2022 қол қойылды
Шартты баспа табағы – 12,5
Офсеттік басылым
Таралымы 150 дана.

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,
«Отан тарихы» журналының редакциясында басылды